

Cap. VIII

CONCLUZII

Cercetările arheologice din zona Romanului au adus importante mărturii privitoare la pătrunderea și răspândirea creștinismului, în perioada primului mileniu al erei creștine și până la apariția, în secolul al XIV-lea, a primelor instanțe ecleziastice superioare, proprii acestei zone. Deși se află pe un spațiu foarte restrâns din cadrul general al zonei de la est de Carpați, aceste mărturii constituie un important argument în aprecierea faptului că și această zonă are suficiente elemente care vorbesc de importantul proces al romanizării, al formării limbii și poporului român și, bine înțeles, al fenomenului de pătrundere, chiar de la începutul acestui mileniu, al elementelor creștine.

Dacă descoperirea de la Brad, prin unicitatea ei în lumea dacică, reprezentând unul din cele mai răspândite simboluri ale creștinismului - peștele - poate fi cu adevărat socotit ca un simbol al acestei religii în lumea dacilor, este momentul să remarcăm acest element ca fiind primul din lumea de la nordul Dunării, respectiv zona ocupată de daci în perioada clasică. Capacul de vas face parte din cea mai înaltă realizare a ceramicii dacice-cea pictată, care dispăre la începutul secolului al II-lea d.Chr. Piesa descoperită la Brad este datată în secolul I d.Chr. și poate constitui cea mai veche reprezentare a unui simbol creștin în lumea geto-dacică, înaintea celor de la Micia-Vețel¹¹⁰, datat la începutul sec. II d.Chr. sau cel de pe catarama de la Noviodumum¹¹¹, datat în sec. II-III d.Chr.

În întregul proces de romanizare și, odată cu aceasta, de formare a limbii și poporului român, creștinismul a fost unul din cele mai importante elemente de suprastructură strâns legat de civilizația romană, ca element specific al ei, care s-a dezvoltat în cadrul relațiilor între populația autohtonă și lumea romano-bizantină sau bizantină. Zona Romanului, prin descoperirile arheologice prezentate, face parte integrantă din acest proces, elementele creștine fiind bine reprezentate.

Începutul celui de al II-lea mileniu, confruntat cu o serie de evenimente politice însemnate, printre care năvălirile ungarilor, uzilor și pecenegilor sau luptele dintre Bizanț, unguri, pecenegi, bulgari, ruși, au dus la o revenire a Imperiului Bizantin în regiunile Dunării și odată cu aceasta o intensificare a relațiilor cu populația veche românească din zona Moldovei. Acest lucru a însemnat o revigorare a legăturilor dintre aceștia și centrele ecleziastice dobrogene, care, ridicate la rangul de Episcopie sau Mitropolie, cum sunt cele ale Mitropoliei Tomisului, Vicinei, Silistrei sau Patriarhia din Constantinopol, și-au extins activitatea și asupra unei bune părți din Moldova. La acestea se adaugă influențele bisericii ortodoxe din centrele vechi rusești. În secolele XII-XIV asistăm la o luptă permanentă între comunitățile românești și cele ale catolicismului maghiar, care a dus, în a doua jumătate al sec. XIV-lea, la câștigarea independenței statale.

O numeroasă populație creștină locuia și în partea de Sud a Moldovei. Printre ei sunt consemnați cei de confesiune catolică, care aveau și o episcopie-a Cumaniei sau a Milcoviei și, mai ales, populația cea mai numeroasă, de origine vlahă, care, într-o bulă papală din 1234¹¹² era numită walati sau walochi, „schismatici”- în documentele Vaticanului, cei mai numeroși, de confesiune ortodoxă și țineau de o organizare internă-bisericească ce avea, probabil, centrul sau sediu în zona Romanului, de vreme ce acest lucru se manifesta, la

¹¹⁰Andrițoiu, I. - Rezultate ale cercetărilor de la Micia-Vețel, Cercetări Arheologice, Buc., 1979, p. 118

¹¹¹Barnea, I., Barnea Alexandru - Noviodumum -Isaccea, în Peuce, IX, Tulcea, 1984, p. 102

¹¹²Mărtinaș, D. - Originea ceangăilor din Moldova, Bacău, 1117, 1997, ed. II, p. 21; Pal, P. Iosif - Originea catolicilor din Moldova și Franciscanii păstorii lor de veacuri, Bacău, 1997, p. 25

sfârșitul secolului al XIV-lea, din punct de vedere administrativ, când Roman I Mușat își avea reședința domnească în acest târg, în momentul când se afla alături de fratele său, Petru I, în fruntea Moldovei. Documentul din 30 martie 1392 demonstrează că acest târg a avut un rol însemnat în procesul de unificare a tuturor moldovenilor, din moment ce se intitulează „domn al Țării Moldovei de la munte până la țărnul mării”, document emanat în cancelaria de la Roman.

În acest context, considerăm că aici, la Roman, nu putea lipsi o oarecare organizare religioasă, eventual la nivel de episcopie, chiar dacă Patriarhia de la Constantinopol, care controla această zonă, nu consfințise aici o Episcopie, ca de altfel nici la Suceava, deoarece nu accepta episcopi locali. Sunt binecunoscute relațiile încordate între Moldova și Patriarhie privitor la organizarea de episcopii sau mitropolii în această zonă, dispută legată, mai ales, de refuzul de a se numi episcopi sau mitropoliți locali¹¹³.

Această luptă se va sfârși, însă, la începutul secolului al XV-lea, odată cu acceptarea înființării Mitropoliei la Suceava și a două Episcopii: la Roman și Rădăuți, prin organizarea bisericească a Moldovei inițiată de domnitorul Alexandru cel Bun, cu acceptul numirii Mitropolitului și episcopilor locali de către Patriarhia de la Constantinopol. Pentru faptul că Episcopia de la Roman a fost, în foarte multe documente, atât în sec. al XV-lea cât și mai târziu, denumită Mitropolie, putem admite un rol foarte important al acestui centru religios pentru populația din Sudul Moldovei. Întărim acest lucru și prin faptul existenței la sfârșitul secolului al XIV-lea a unei biserici de mari dimensiuni, construită din zid, devenită și necropolă domnească, care tocmai constituie subiectul acestei cărți. Aceasta este cea mai valoroasă descoperire arheologică din ultima vreme, privitoare la arhitectura religioasă moldovenească. Mărimea acestui lăcaș de cult, precum și compartimentarea lui, constituie un început deosebit de important în acest domeniu, ajuns la apogeu în secolele următoare. Prezența unui exonartex (pridvor) în compartimentarea ei, în secolul al XIV-lea, constituie un important element de înțietate în arhitectura moldovenească, considerat a fi aparținut sfârșitului de secol al XV-lea, prin apariția lui la Probota și Putna¹¹⁴.

Deși în compartimentarea bisericilor de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor exista un semnal important în documentul din 16 septembrie 1408, când Alexandru cel Bun amintea că la Roman, în biserica Sf. Parascheva, este înmormântată mama sa, soția lui Roman Mușat, nici un arheolog nu a încercat să verifice existența acelei biserici și eventual în ce zonă a fost înmormântată Anastasia Doamna. Era și este posibil, ca în compartimentarea acestei biserici să existe un al patrulea sau al cincilea spațiu-camera mormintelor, care să premergea celei de la Bistrița, așa cum a fost posibilă, după descoperirile noastre, prezența pridvorului aici. Începutul cercetărilor arheologice realizate de noi, obligă generațiile viitoare de arheologi să continue cercetările, care să vizeze, în primul rând interiorul bisericii, unde se poate demonstra o altă compartimentare decât cea de azi, bazată pe descoperirile din exteriorul bisericii, noi date privind datarea unor elemente constructive, înmormântările făcute aici și zonele ocupate de aceste morminte etc.

Considerăm totuși, că cea mai importantă descoperire de aici se referă la temeliile vechii biserici, pe care nimeni nu o bănuiau a fi atât de mare. Majoritatea celor ce s-au ocupat de istoria acestei Catedrale ridicate de Petru Rareș, nu bănuia că vechea biserică se află sub aceasta, că era de aceeași mărime sau chiar mai mare, zidită din piatră. Toți au vorbit de existența ei ca fiind din lemn, destul de mică, ce putea fi distrusă și peste ea să fie construită actuala biserică. Unii considerau că biserica veche din lemn putea fi într-o zonă apropiată, abandonată la jumătatea secolului al XVI-lea, când a fost terminată cea de azi. Nici noi nu am bănuț, atunci când am început investigațiile arheologice pentru a descoperi nivelul de construcție și de călcare al edificiului din sec. al XVI-lea, că vom avea surprize atât de

¹¹³Porcescu, Scarlat - op. cit., Roman, 1984, pp. 17-31

¹¹⁴Bătrâna, L. și Bătrâna, A. - op. cit., Buc., 1994, pp. 21-24

interesante. Mai mult, la prima secțiune care ajungea la temelia bisericii (SII/1999) atunci când am dat de prima situație privind existența unei temelii mai vechi ce o depășea pe cea actuală cu circa 0,60-0,70 m., nu am făcut public acest lucru, rămânând cu ideea unor noi sondaje, realizate peste doi-trei ani și supraveghind mereu orice intervenție în zona apropiată a Catedralei, până am ajuns la dovezile concludente ale acestei mari surprize.

Abia după ce am descoperit mai multe zone, unde au fost surprinse elementele indubitabile ale unei vechi temelii și, deci ale unei biserici care nu poate fi alta decât cea pomenită de actul din 1408, mi-am pus întrebarea: de ce nimeni nu a pomenit faptul că Petru Rareș ridică o nouă ctitorie pe temelia unei biserici mai vechi? Acest lucru se întâmpla și în cazul unei biserici din secolul al XV-lea de la Căpriană, unde tot Petru Rareș, ridică o nouă biserică pe aceleași temelii mai vechi¹¹⁵. Mai mult, un cărturar ca Macarie, care s-a ocupat în mod direct de construirea acestei biserici, nu pomenește nimic în cronicile sale despre acest fapt. Recitind cu atenție pisania de la intrare, am ajuns la concluzia că nimeni nu a dat atenție faptului că ilustrul episcop-cronicar scria cu claritate faptul că biserica ridicată de Petru Rareș și familia lui se face „pe temeliiile vechii biserici”. Este destul de clar, în acest sens, că biserica nouă din sec. al XVI-lea este construită peste cea veche, care avea, cel puțin, temeliiile din piatră și dimensiunile apropiate de aceasta. Iată deci că toate presupunerile existenței unei biserici din lemn au căzut. La fel și compartimentarea bisericii cu: altar, naos, pronaos și pridvor, acesta din urmă, prezent, deci, încă din secolul al XIV-lea. Nu este exclus, dat fiind mormântul Anastasiei, ca cercetările viitoare din interior, să descopere și o a cincea încăpere, camera mormintelor. În acest caz am avea încă din această perioadă, elementele definitorii ale compartimentării bisericilor moldovenești medievale devansând pe cele de la Bistrița, Probota, Putna, din secolul al XV-lea¹¹⁶.

Așadar, prima secțiune efectuată de noi în 1998 a dus la obținerea unor date destul de concludente care dovedesc existența în spațiul dintre biserică și Casa Venianim Costachi a unui cimitir din sec. XIV, descoperindu-se doar trei morminte, situate la câțiva metri, spre nord de cele câteva locuințe din secolele XV-XVII, precum și de actuala casă construită la sfârșitul secolului al XVIII, de către acest mare episcop. Temeliile din piatră, pavajul, precum și urmele puternice ale unei locuințe construite din lemn vin să confirme locuirea acestui spațiu, cel puțin de cei care slujeau la această ctitorie mușatină. Informațiile privind întinderea necropolei din sec. al XIV-lea către Catedrală nu au putut fi complete datorită dimensiunilor reduse ale secțiunii noastre, impuse de mijloacele materiale insuficiente, cât și de faptul că spațiul acesta nu era accesibil arheologilor.

Următoarea secțiune -II- deschisă în anul următor, avea să aducă date mai amănunțite privind existența unui mare cimitir medieval, prin descoperirea și cercetarea unui număr de 30 de morminte, aflate între Catedrală și Casa Venianim Costachi. Dispuse în șiruri, deci ordonat, la mică adâncime față de nivelul de călcare al epocii respective, aceste morminte aparțineau populației orășenești din sec. XIV-XVI, când era singurul cimitir din târgul Roman. După acest secol, când apare un al doilea cimitir, în jurul bisericii Precista Mare, numărul acestor morminte, la Episcopie, era din ce în ce mai mic. Totuși, în această zonă sudică a bisericii au fost descoperite câteva morminte din sec. al XVII-lea, unele datate cu monede, precum și un număr de morminte mai târzii, din sec. XVIII și prima jumătate a sec. al XIX-lea, ale unor călugări sau familii de ierarhi. Toate aceste înmormântări erau făcute, mai ales, în apropierea temeliei bisericii. Foarte important în această zonă este și descoperirea mormântului cu schelet decapitat, care, în mod ipotetic, îl considerăm a fi aparținut marelui cronicar Miron Costin sau a unui apropiat al său, decapitat cu aceeași ocazie, capul fiind dus, ca mărturie, la cel ce a comandat execuția, după cum și dezvelirea intrării inițiale în beciul

---

¹¹⁵Postică, Gh., Constantinescu, N. - op. cit., Chișinău, 1996, p. 22

¹¹⁶Bătrâna, L. și Bătrâna, A. - op. cit., Buc., 1994, pp. 21-24

Casei Venianim Costachi, intrare foarte frumos realizată sub formă de gârlici, dar acoperită odată cu realizarea unei noi intrări, dinspre S.

În toată această zonă au fost descoperite urme materiale ale unei locuiri mai vechi. Suprafețele mici cercetate nu ne dau dreptul să considerăm că acest platou nu a fost locuit și în alte epoci, mai ales că la câteva sute de metri, în zona Spitalului vechi, au fost descoperite urme ale unei locuiri încă din epoca pietrei șlefuite, după cum în alte puncte de pe raza orașului de astăzi avem urme din aproape toate epocile istorice¹¹⁷. Anul 1999 aducea și prima informație privitoare la cea mai veche biserică din această zonă. Este vorba de temelia de piatră a bisericii din sec. XIV-XV, pomenită de Alexandru cel Bun în documentul din 1408. Surprinderea unei porțiuni de câțiva metri din această temelie, care ieșea cu 0,60-0,80 m. în afara celei din sec. al XVI-lea, nu ne-a dat curajul, la acea vreme, atunci când făceam publice rezultatele acestor cercetări¹¹⁸, să considerăm ca o certitudine, această importantă descoperire. Ea impunea, însă, o continuare a cercetărilor în interiorul bisericii și în celelalte zone, în special în partea de Nord și de Vest, lucrări efectuate în anii 2003 și 2004. Între timp, în anul 2000, o mică secțiune - SIII, aducea primele elemente legate de nivelul de călcare și de construcție al Turnului de la intrare și odată cu acestea, unele materiale mai vechi, care demonstrează o locuire a acestei zone în tot intervalul dintre prima biserică și construcția acestui Turn.

Cele mai importante date privitoare la prima biserică de aici au fost obținute în campania din 2003, prin cele două secțiuni și două casete, practicate în zona nordică a edificiului. Prima secțiune și cele două casete, CI și CII, practicate chiar în apropierea temeliei bisericii, au dat cele mai valoroase rezultate, care demonstrează că biserica veche, din sec. al XIV-lea, era ceva mai mare decât cea construită de Petru Rareș, pe temeliiile acesteia. Existența unor porțiuni de temelie care depășesc cu 0,50 până la 1,10 m. nivelul temeliei bisericii din sec. al XVI-lea, este edificatoare în acest sens. La aceasta se adaugă și faptul că prima construcție era prevăzută cu contraforturi, în aceeași zonă, care flanchează absida nordică, ambele fiind cu circa 1 m. mai mare, ușor diferite ca orientare, față de cele actuale. Atât piatra cât și mortarul nu au aceeași compoziție față de a actualei biserici după cum există și unele diferențe în sistemul de zidire. Un lucru neobișnuit a fost descoperit în partea de NE a temeliei vechi în zona altarului, unde a fost surprins un nou contrafort, construit, însă, doar la nivelul temeliei.

Secțiunea II din anul 2003, cu o lungime de peste 30 m. și o lățime de 2 m. a dat cele mai concludente date referitoare în special la suprafața ocupată de cimitirul medieval. Cele aproape 20 de morminte descoperite confirmă datele obținute în zona de S a Catedralei, delimitând suprafața ocupată de cimitir. Totodată, în capătul secțiunii, au apărut și primele construcții civile, printre care o mare groapă sau un beci și câteva temelii de construcții din piatră. Tot aici am obținut o stratigrafie mai clară, care a putut demonstra apartenența unor construcții și materiale la epocile respective. În acest fel am putut verifica întinderea cimitirului în această zonă, care nu depășea cu 20-22 m. zidul bisericii. Deși inventarul mormintelor este destul de sărac, am putut data cu multă precizie atât mormintele cât și nivelurile de locuire din această zonă. Printre altele, notăm descoperirea unui imens material arheologic în acea groapă de mari dimensiuni, plină cu resturi de frescă, fragmente ceramice, teracotă și alte obiecte care provin în cea mai mare parte, din construcția veche a bisericii, în special fresca, precum și din alte construcții din sec. XIV-XVI. Cele mai importante fiind fragmentele colorate din fresca realizată în sec. al XV-lea de către cei doi meșteri, Nichita și Dobre, tocmiți de Alexandru cel Bun să picteze biserica din Roman. Datarea acestei gropi a fost realizată atât cu materialele caracteristice secolului al XVI-lea descoperite aici, cât și cu cele câteva monede din aceeași perioadă.

¹¹⁷Ursachi, V. - File de preistorie, în *Istoria orașului Roman -1392 -1992*, Roman, 1992, pp. 15-29

¹¹⁸Idem - *Săpăturile de la Roman, Cronica cercetărilor arheologice*, Suceava, 2001, p. 208

Rezultatele ultimei campanii de săpături realizate în anul 2004 au adus, de asemenea, multe elemente inedite atât în ceea ce privește cimitirul medieval, cât și dimensiunile sau întinderea bisericii din secolul al XIV-lea. Astfel s-a putut demonstra prin cele 30 de morminte descoperite aici, faptul că cimitirul se întindea, în secolele XIV-XVII și în această zonă, precum și faptul că temeliile bisericii din sec. XIV-XV sunt prezente până aici, depășind cu circa 0,40-0,60 m. dimensiunile actuale ale edificiului. Aceeași situație și în ceea ce privește orientarea și mărimea contraforturilor dinspre Vest ale bisericii vechi și actuale, care au diferențe de orientare și dimensiuni surprinse și la celelalte contraforturi.

În concluzie, putem spune că cercetările arheologice la Episcopia Romanului, începute în anul 1998, au adus cele mai valoroase date referitoare la primul, ca importanță, monument istoric și de arhitectură din municipiul Roman, constituind, totodată, deschiderea unei noi etape în cercetarea arheologică românească, prin perspectivele obținerii datelor privind planimetria bisericii vechi față de cea nouă, ceea ce implică necesitatea studierii, în continuare, a exteriorului, dar mai ales a interiorului, în mod exhaustiv, pentru depistarea zidurilor vechi, inclusiv a temeliei sau împărțirea interioară a spațiului, depistarea și cercetarea mormintelor, în special al Doamnei Anastasia, unde sunt amplasate ele, dacă există o nouă încăpere, acea a mormintelor etc.

Pentru zona exterioară sunt absolut necesare cunoașterea construcțiilor adiacente ale acestui important centru religios al Moldovei, printre cele mai vechi și valoroase din istoria acestei Provincii, cum sunt: Casa egumenească, chiliile, împrejmuirea, o clopotniță mai veche sau alte construcții pentru cei ce slujeau acest lăcaș de cult. Nu mai puțin important este și palatul sau reședința episcopului, care, după cum se știe, a găzduit, în decursul istoriei, multe personalități, de la mari ierarhi, la domnitori sau importanți ambasadori. Dacă lacunele de cercetare pun sub semnul întrebării existența unei curți domnești la Roman, prezența unui palat episcopal, care să-i țină locul, trebuie luat în calcul. De altfel, așa după cum nota episcopul Melchisedec, într-o anumită perioadă exista la Episcopie o clădire cu etaj, care constituia reședința episcopului. Oricum, în zona adiacentă sau în cetatea mușatină, trebuia să existe o curte a domnitorului, comandantul oștirii. Nu este exclus, de asemenea, să existe o curte domnească în această parte a târgului, unde se aflau cele mai importante instituții ale conducerii statului moldovean, mai ales în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea și începutul celui următor.